

З історії розвитку кримознавчої бібліографії в 20—30-х роках XX століття: народознавчий аспект

Тетяна Назарчук,
пошукачка Таврійського
національного університету
ім. В. І. Вернадського

У бібліографії кримознавства з початку 20-х років XX століття спостерігається стійкий інтерес до фіксації зростаючих обсягів публікацій з історії та культури численних етносів, які мешкали на півострові, насамперед — кримських татар, караїмів, кримчаків, вірмен, євреїв. У Криму, де на компактній території впродовж століть мешкали найрізноманітніші етнічні групи, цілком зрозумілим було прагнення вчених проводити етнографічну роботу та публікувати результати досліджень. Проте, незважаючи на створення в дорадянський час ряду бібліографічних посібників (серед яких на першому місці — універсальний бібліографічний покажчик "TAURICA" А. Маркевича), до 20-х років XX століття спеціальних народознавчих досліджень у бібліографії не проводилося. Необхідність створення таких посібників була очевидна дослідникам того часу у зв'язку з потребою фіксації все зростаючої кількості публікацій. Тому 20—30-ті роки XX століття стали часом значних народознавчих бібліографічних проектів у кримознавстві [1, с. 422], що призвело до оформлення народознавства в окремих напрям кримознавчої бібліографії.

Є. Гопштейн у вступній статті до складеного ним 1930 року довідника "Бібліографія бібліографічних покажчиків літератури про Крим" справедливо пов'язував динаміку досліджень півострова з найважливішими віхами кримської історії [2]. Для розвитку народознавчого напрямку в кримознавчій бібліографії такою віхою стало встановлення радянської влади на півострові та створення 1921 року Кримської Автономної Соціалістичної Радянської Республіки.

Здійснювана радянською державою з 1923 року політика коренізації, в Криму набула форми "татаризації" в адміністративній і соціальній сферах суспільного життя, на деякий час зробила можливими фундаментальні етнографічні дослідження. Особлива увага, природно, приділялася кримським татарам. При цьому відповідно до домінуючих тоді в радянській науці й ідеології концепцій, татари вважалися одним етносом, розселеним у декількох частинах країни. Тому деякі бібліографічні дослідження, присвячені кримським татарам, проводилися в загальносоюзних організаціях. Найбільшою з них було Наукове товариство татарознавства, яке працювало в Казані. До цієї наукової організації входили й багато з кримських краєзнавців. Дослідження проводилися спільно і, неодноразово, на території Криму.

Наукове товариство татарознавства було створено 1922 року на базі Товариства сходознавства при відкритті після встановлення в Казані радянської влади Східної академії. Головою цієї організації був відомий історик М. Фірсов. Його заступником став видатний татарський учений, письменник і громадський діяч Г. Ібрагімов, котрий очолював у ті роки Академічний центр Татнаркомосу. Період найактивнішої діяльності товариства припав на 1925—1930 роки.

Протягом цього часу було проведено близько 40 засідань, на яких заслухано 65 наукових доповідей; організовано близько 10 експедицій по районах Татарії. У ті роки товариство видавало журнал "Вестник Научного общества татароведения", підтримувало наукові контакти зі 120 науковими установами. Так, видання товариства надсилалися до Берліна, Гамбурга, Дерпта, Лондона, Нью-Йорка, Риму, Харбіна.

Напередодні розгрому радянського краєзнавства в Науковому товаристві татарознавства при Академічному центрі Татнаркомосу було підготовлено "Матеріали для бібліографії по кримських і литовських татарах" [2], укладачем яких був Алі Рахім.

Алі (Галі) Рахім — псевдонім відомого татарського письменника, літературознавця Галі Мухаммет Шакіровича Абдрахімова (1892—1943). Учений народився 1892 року в Казані. Його батько походив із селян, а згодом був власником торгівельної фірми. Початкову освіту хлопець здобув у медресе "Мухаммадія", 1905 року вступив до Казанського комерційного училища, одночасно продовжував вивчення східних мов (арабської, перської та турецької). Закінчивши 1913 року комерційне училище, він вступив до Московського комерційного інституту, де прослухав чотири курси в економічному відділенні. Приїхавши до Казані 1917 року, Г. Абдрахімов розпочав педагогічну діяльність викладачем татарської літератури в педагогічному технікумі. У 1920—1921 роках він викладав історію тюрко-татарських літератур і татарського фольклору в Східній академії, відкритій після встановлення радянської влади в Казані. З 1922 до 1930 року — викладав ті самі дисципліни у Східному педагогічному інституті. Постановою Науково-політичної секції ДУСа 1927 року вченого було затверджено доцентом по кафедрі тюрко-татарських літератур у тому самому інституті, а в 1930—1931 роках він був штатним науковим співробітником Татарського науково-дослідного економічного інституту, де займав посаду секретаря Кабінету татарської мови та літератури. Крім цього, був членом ряду наукових товариств: Товариства археології, історії та етнографії при Казанському університеті, Товариства вивчення Татарстану і Товариства татарознавства при Академічному центрі Наркомосу Татарської АСРР; з 1926 до 1930 року виконував обов'язки вченого секретаря Товариства татарознавства. Ще з 1909 року Г. Абдрахімов розпочав свою літературну й наукову діяльність під псевдонімом Алі Рахім. Учений був автором ряду белетристичних творів; мав до 50 назв друкованих наукових праць російською і татарською мовами з історії тюрко-татарських літератур, критики, татарської мови, фольклору, мистецтва, археографії та наукової бібліографії з татарознавства; у період із 1922 до 1925 року письменник видав "Матеріали з історії стародавньої татарської літератури" в трьох томах і "Історію татарської літератури епохи феодалізму", написану спільно з Г. Губайдулліним [4; 5].

До сьогодні не втратили наукового значення дослідження Г. Абдрахімова рукописів і етнографічних пам'яток. Про свої цінні знахідки джерел, зокрема такі, як: "Булгарські літописи", "Повість про Чингіз-хана й Аксак Тимура", "Збірник літописів" — учений детально написав і опублікував уривки з цих творів. Г. Абдрахімов одним із перших вказав на важливе значення археографічних досліджень. Він сам очолював цю роботу в Товаристві татарознавства. У публікаціях знайдених джерел учений детально зупинявся на історії цих пам'яток, прагнув показати на їхньому прикладі історію розвитку татарської мови та літератури. Неодноразово казанський історик-бібліограф приїжджав до Криму, де проводив бібліографічну роботу в спеціалізованій бібліотеці

Центрального музею Тавриди, консультувався з корифеєм кримознавства А. Маркевичем.

Ученого було заарештовано 1931 року. З тиші бібліотек він потрапив на будівництво Біломоро-Балтійського каналу. Ставши ударником праці, 1934 року Г. Абдрахімов зумів добитися дострокового звільнення. Повернувшись до Казані, він зміг отримати роботу в Науковій бібліотеці Казанського державного університету, де йому було доручено каталогізацію східних книг і рукописів. 1938 року бібліограф знову виявився в жорнах судово-каральної тоталітарної машини. Протягом двох років із нього намагалися вибити свідчення про співпрацю з іноземними розвідками. У лютому 1940 року важкохворого вченого звільнили. Проте отримати роботу за фахом йому так і не пощастило.

1930 року Г. Абдрахімову вдалося опублікувати "Матеріали для бібліографії з татарознавства" в двох казанських періодичних виданнях [3; 6]. У шести розділах "Історія", "Археологія", "Етнографія", "Мистецтво", "Музика", "Різне" представлено 62 публікації про кримських татар. Звід не анований, увібрав праці за період з 1918 до 1928 року. Вчений вибірково зафіксував окремі видання та статті в наукових журналах. Зібрана бібліографія, за словами самого укладача, "не претендує на відносну повноту й охоплення наукової літератури з цієї галузі". Вибіралися лише значущі, на думку Г. Абдрахімова, праці, перевірені ним *de visu*. Бібліографія містила праці російською, українською, білоруською і деякими західноєвропейськими мовами. Праці тюркськими мовами до неї не ввійшли.

У двох найбільших розділах — "Волзькі татари" та "Стародавні татари" — сконцентровані публікації, що безпосередньо перегукуються з історією й етнографією тюркських народів Криму: революційний рух, історія, музейна справа, етнографія, фольклор, мистецтво, театр, музика, лінгвістика, алфавіт, література, демографія, Татарська республіка, питання національної культури, татарознавство, народна охорона здоров'я, народне господарство, праця. При підготовці названих бібліографічних зводів Г. Абдрахімов, окрім кримчан, співробітничав з ученими з різних регіонів СРСР. Так, професором А. Непомнящим виявлено його листа (підписано: Алі Рахім), направлено 15 лютого 1928 року до Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства. Казанський бібліограф, надсилаючи видання Наукового товариства татарознавства, просив надіслати йому видані номери "Східного світу" [7].

Розділ "Історія" містить 10 позицій. У ньому не відбито жодної фундаментальної праці, скоріше тут зібрано дослідження з окремих питань кримськотатарської історії. Крім напрацьованих таких відомих і авторитетних учених, як А. Маркевич ("Переселення кримських татар до Туреччини у зв'язку з рухом населення в Криму") і В. Филоненко ("До питання про походження і значення слова "таг"), тут містяться й обов'язкові для того часу дослідження з характерними назвами (наприклад, "Націоналістичні ілюзії кримських татар у революційні роки").

У розділі "Археологія" (20 позицій) в основному наведено інформацію про дослідження відомих у той час кримознавців — О. Н.-А. Акчокракли, У. Боданінського, І. Бороздіна та ін. Основний корпус поданих тут публікацій пов'язаний з археологічною експедицією в стародавню столицю Кримського ханства місто Солхаті (Старий Крим). Інші матеріали охоплюють наступну проблематику: розкопки в Бахчисараї, Судаку і на Чуфут-Кале, татарські написи і тамги, нумізмика Гіреїв.

Безпосередньо розділ "Етнографія" містить лише шість позицій. Він висвітлює питання антропології кримських татар, деякі народні обряди та ремесла. При цьому зазначаємо, що ці самі аспекти розглядаються і в документах, систематизованих в інших розділах.

У розділ "Мистецтво" Г. Абдрахімов умістив відомості про 13 публікацій, із них 5 — це серія публікацій відомого радянського архітектора-конструктивіста Мойсея Яковича Гінзбурга, переважно про архітектуру ханського пе-

ріоду. Останні праці, в основному, описують побутове мистецтво кримських татар, національну вишивку й візерунки.

Найнезначніший за кількістю врахованих позицій розділ бібліографічного посібника — "Музика" — містить всього чотири записи. У ньому відбито найзначнішу на той час працю з цієї проблематики викладачів Кримського педагогічного інституту імені М. В. Фрунзе — "Пісні кримських татар" С. Єфетова та В. Филоненка. При цьому не зафіксовано значних видань Етнографічної секції Державного інституту музичної науки в Москві. Вочевидь, враховувалася лише наявна під руками (в Казані та Сімферополі) література.

У прикінцевий розділ "Різне" (дев'ять публікацій) упорядник умістив матеріали, які тематично не могли ввійти до інших частин посібника. В основному тут подані матеріали про сучасне авторів життя Кримської АСРР — економіку півострова, проблеми кримськотатарського мовознавства тощо.

Таким чином, бібліографічний посібник Г. Абдрахімова "Матеріали для бібліографії по кримських і литовських татарах" є одним із небагатьох довідників, укладених у 20-х роках ХХ століття, де спеціально було підібрано й відбито інформацію про кримських татар. Головний недолік праці дослідника — внесення до списку лише сучасних йому робіт, причому тільки знайомих упорядників, що усувало з посібника значний корпус джерел і літератури з теми.

Згідно даних В. Симоновського, облік і складання татарською мовою покажчика літератури, присвяченої життю кримських татар, здійснював доцент Кримського педагогічного інституту ім. М. В. Фрунзе Осман Нурі-Асан Акчокракли (1878—1938), історик і дослідник татарської культури, автор ряду наукових робіт з історії й етнографії кримських татар [8, с. 207].

Кримськотатарський учений народився в родині селянина, який славився прекрасним арабським письмом. Син успадкував цей талант, викладав каліграфію на факультеті східних мов Петербурзького університету, прикрасив орнаментами та цитатами з Корану деякі мечеті Петербурга і Бахчисарая. Серед його вчителів — І. Борганський. О. Н.-А. Акчокракли навчався рік у Туреччині (1895), а потім з метою самоосвіти відвідав Каїр (1908). В анкетах свою освіту він вказував як "незакінчену середню". Це, проте, не перешкодило йому стати достатньо освіченою людиною свого часу. Перебуваючи в Петербурзі (1899—1901), О. Н.-А. Акчокракли видав переклад байок І. Крилова, опублікував поему О. Пушкіна "Бахчисарайський фонтан" паралельно російською та кримськотатарською мовами. Пізніше він переклав комедію М. Гоголя "Одруження". У 1901—1905 роках О. Н.-А. Акчокракли служив у армії, з 1908 до 1910 року — редагував в Оренбурзі журнал "Шура". Як особистість і як учений сформувався під впливом Ісмаїла Гаспринського, будучи співробітником газети "Переводчик-Терджиман" (1906, 1910—1916). Роботу в газеті поєднував із викладанням у Зінджирли-медресе.

У 1917—1918 роках О. Н.-А. Акчокракли обрали членом Курултаю, але активної політичної діяльності він не проводив. Повністю віддатися науці та викладанню зміг лише після громадянської війни. Навесні 1921 року за його ініціативою і безпосередньою участю в приміщенні, де раніше друкувався "Переводчик-Терджиман", було відкрито будинок-музей Ісмаїла Гаспринського. 1922 року О. Н.-А. Акчокракли запросили на роботу до східного факультету Кримського університету, незабаром перетвореного в педагогічний інститут. 1923 року його прийняли в дійсні члени Таврійського товариства історії, археології та етнографії — найбільшого й найавторитетнішого місцевого краєзнавчого товариства. Розквіт наукової діяльності вченого припав на середину 20-х років, коли він ствердився як археолог, фольклорист, історик і епіграфіст. У педінституті викладав турецьку мову та східну каліграфію, пізніше — кримськотатарський фольклор і етнографію.

О. Н.-А. Акчокракли став одним із засновників нового напрямку в сходознавстві — кримськотатарознавство. Він вивчав минуле та сьогодення рідного народу: історію, мову, етнографію, культуру. Наприкінці 1924 — на початку 1925 року газета "Еъни дунья" друкує 23 історико-бібліографічних нариси О. Н.-А. Акчокракли про міста та села Криму, їх пам'ятки. Науковець був учасником археолого-етнографічної експедиції 1925 року, йому вдалося виявити історико-літературну пам'ятку — поему Джан Мухаммеда про похід Тугай-бея на допомогу Богдану Хмельницькому. Про це учений зробив доповідь на засіданні Таврійського товариства історії, археології та етнографії і на II Всеукраїнському з'їзді сходознавців у Харкові (1929). Короткий виклад поеми опубліковано в газеті українських сходознавців "Східній світ". Видатний краєзнавець перебував у дружніх взаєминах із академіком А. Кримським, опублікував статтю у відомому кримознавчому збірнику, підготовленому у Всеукраїнській академії наук, "Студії з Криму" (1930). Інше наукове відкриття О. Н.-А. Акчокракли — кримськотатарські родові знаки-тамги. Він зібрав близько 400 тамг, зробив їхню систематизацію та науковий опис. Відмінне знання арабської й турецької мов дало краєзнавцеві змогу успішно вивчити багато епіграфічних пам'яток Кримського середньовіччя в Старому Криму, Отузі, Чуфут-Кале. Як знавець кримськотатарського фольклору Осман Акчокракли вивчав стародавні епоси "Чора-Батир", "Едіге" та ін. Разом із композитором А. Рефатовим підготував лібрето опери "Чора-Батир", першої кримськотатарською мовою. 1927 року він написав п'єсу "Бахчисарайський фонтан сліз", яка з успіхом йшла на сцені Кримського державного татарського театру.

Настільки широке знання кримськотатарським ученим різних аспектів історії, археографії та культури свого народу ґрунтувалося на його бібліографічних студіях. До арешту, за спогадами сучасників [9, с. 7—9], учений складав бібліографічну картотеку видань з історії й етнографії кримських татар кримськотатарською мовою за аспектами, які його цікавили. Вона містила близько тисячі записів. Картотека мала допоміжний характер для його історико-літературних праць. До неї вміщалися, крім книг і брошур, окремі відбитки з журналів і газет, листівки, атласи, карти. Ці матеріали було вилучено при арешті.

На початку 30-х років XX століття подвижник науки зазнав цькування в пресі за "націоналізм" і був звільнений з Кримського педагогічного інституту (1934). Учений переїхав жити до сестри в Баку. 7 квітня 1937 року його було заарештовано і звинувачено у вихвалянні пантюркізму, в контрреволюційній пропаганді та шпигунстві, але на суді в останньому слові він не визнав своєї вини. 17 квітня 1938 року кримськотатарського просвітителя було розстріляно [10, арк. 2—4].

У руслі народознавчих бібліографічних досліджень вирізняється діяльність головного бібліотекаря (завідувача бібліотеки) Кримського педагогічного інституту ім. М. В. Фрунзе В. Маркова (1881—1962). Краєзнавець народився в Сімферополі в родині священика. Після навчання на юридичному факультеті столичного університету, він витримав випускні випробування й 1909 року отримувє диплом про закінчення Харківського університету [10, арк. 7]. Згодом уся службова кар'єра В. Маркова була пов'язана з Сімферополем. У 1910—1913 роках він кандидат на службову посаду, а в 1913—1920 роках — мировий суддя мирового з'їзду. Одночасно з цим Василь Михайлович став займатися викладацькою і краєзнавчою діяльністю. У 1916—1919 роках він працював викладачем на курсах бухгалтерів, а в 1919—1932 роках — бібліотекарем Таврійського (Кримського) університету (Кримського педагогічного інституту імені М. В. Фрунзе). Протягом 1922—1932 років він також працював викладачем соціально-економічного відділення цього провідного вищого навчального закладу Кримської АСРР. У 1930—1932 роках В. Марков завідував курсами з підготовки в педінститут [7, с. 10, 11].

У цей період науковець уклав унікальний бібліографічний каталог (рукописна картотека), що отримав популяр-

ність серед місцевих фахівців під назвою "Сходознавство Маркова" [12]. Показчик був присвячений історії та етнографії тюркських народів Криму й охоплював публікації слов'янськими, західноєвропейськими і східними мовами. Картотека складалася, насамперед, для виконання довідок із різних питань історії Криму та народознавства. На її базі укладач планував створити бібліографічний показчик, який став би продовженням знаменитої "TAURICA" А. Маркевича в нових соціалістичних умовах. Нарівні з книжковою продукцією, ретельно фіксувалися журнальні та газетні публікації місцевих видань російською, кримськотатарською, німецькою мовами. Більшість записів було зроблено за фондами Наукової бібліотеки педагогічного інституту. Усвідомлюючи, що комплектування бібліотеки вищого навчального закладу "пістрявить прогалинами", Василь Михайлович використовував фонди міської бібліотеки Сімферополя та музейної книжкової колекції.

1932 року В. Маркову доводиться залишити бібліографічні дослідження. Занепад радянського краєзнавства, хвиля репресій проти істориків і етнографів Криму, вилучення з наукового обігу ряду етнографічних напрацювань, припинення друкування бібліографічних показчиків, звільнення з роботи провідних краєзнавців за різними приводами, а інколи й зовсім без пояснення причин — усе це безпосередньо торкнулося долі бібліографа. У 1932—1933 роках він працював на посаді наукового співробітника Держплану автономії, в 1933—1934 роках — старшого референта-економіста Наркомгоспу Криму, в 1934—1936 роках — економіста-плановика Наркомату важкої промисловості Кримської АСРР. Лише 1936 року В. Маркову вдалося влаштуватися викладачем у місцевий сільськогосподарський інститут, де він пропрацював до 1939 року. Одночасно залишався співробітником навчального комбінату Союзоргобліку (до 1941). У 1939—1941 роках основним місцем роботи бібліографа стає сьома повна середня школа. Лише в роки німецької окупації Криму Василь Михайлович зміг повернутися до роботи в бібліотеці. У 1942—1944 роках він завідував науковим відділом Центральної бібліотеки Сімферополя й одночасно був хранителем бібліотеки педінституту, а також викладачем у ремісничій школі швейного виробництва, а після визволення Криму зміг повернутися в Кримський педінститут на посаду завідувача бібліотеки [10, арк. 6]. Проте до цього часу його бібліографічне зібрання "Сходознавство" було вже вилучено органами НКВС. У зв'язку з проведеною депортацією народів з Криму продовжувати дослідження в цьому напрямі було неможливо. Унікальної картотеки досі не знайдено.

Є. Гопштейн (1885—1960) — укладач довідника "Бібліографія бібліографічних показчиків літератури про Крим" [2], підготував і декілька інших посібників, присвячених життю євреїв у Криму. Це показчики "Бібліографія антисемітизму в Криму" і "Бібліографія єврейських землеробських колоній" [13]. Останній показчик створювався у зв'язку з рішенням уряду РСФРР про створення в Криму єврейських колоністських поселень і організацією масового переселення євреїв до Криму з інших районів Радянського Союзу. Дослідник залучив при цьому всі доступні йому каталоги архівів і бібліотек Криму (громадських, краєзнавчих, відомчих, особистих зібрань). Названі науково-довідкові видання, підготовлені в машинописному варіанті для друку, не були опубліковані. На сьогодні встановлено, що частина праць Є. Гопштейна ще до Великої Вітчизняної війни потрапила в зібрання Єврейського етнографічного музею в Ленінграді [14]. Пошуки, проведені в Центральному історичному архіві міста Санкт-Петербурга, де зберігається фонд Єврейського історико-етнографічного товариства, не привели до позитивних результатів [15]. Подальша доля бібліографа склалася неоднозначно. У перші роки Великої Вітчизняної війни Крим був окупований, почалися масові розстріли й арешти євреїв. Протягом усього цього періоду вченого ховала російська жінка, викладач математики В. Максимова. Збереглися спогади

Свєся Юхимовича про цей нелегкий час [16, 17]. Після війни родина Гопштейнів переїхала до Сполучених Штатів Америки, куди було перевезено і родинний архів, що містить неопубліковані бібліографічні напрацювання. Нині вони зберігаються в особистому архівному фонді сина Є. Гопштейна в Стенфордській бібліотеці [18].

Кримський краєзнавець, співробітник Державного палацу-музею тюрко-татарської культури в Бахчисарі І. Нейман (Круглевич) (1890—1959) наприкінці 20-х років підготував "Систематичний покажчик літератури про караїмів", який значився в планах видань 1930 року [13, с. 120]. І. Нейман (Круглевич) був видатним караїмським ученим, юристом, викладачем у середній і вищій школах. 1909 року він закінчив створене в Євпаторії відомим просвітителем І. Казасом Олександрівське караїмське духовне училище, після — юридичний факультет Московського університету. Крім цього, Ілля Якович був слухачем Інституту сходознавства в Санкт-Петербурзі, закінчив філологічний факультет Кримського державного педагогічного інституту ім. М. В. Фрунзе та захистив кандидатську дисертацію на кафедрі російської мови. 1924 року краєзнавця було делеговано на Академічну нараду Кримнаркомосу від Кримського об'єднання караїмських обшин (КримОКО) [19, с. 188]. Основною сферою наукових інтересів І. Неймана була порівняльна фонетика, граматики та лексикологія караїмських говорів.

Покажчик І. Неймана охоплював літературу з початку книгодрукування до кінця 20-х років європейськими та близькосхідними мовами, планувалося його видання обсягом від восьми до десяти друкованих аркушів. Увесь бібліографічний матеріал у покажчику І. Неймана було поділено на такі розділи: I. Історія, археологія, епіграфіка. II. Географія, етнографія, подорожі. III. Правознавство. IV. Повісті, розповіді, вірші, твори драматичні. V. Жива мова караїмів і література нею. VI. Філософія, богослів'я, біблійна ексегетика. VII. Етика, релігійна догматика, літургіка. VIII. Астрономія, календаристика. IX. Антропологія. X. Статистика. XI. Хроніка, суспільне життя, народна освіта. XII. Навчальні посібники [21]. Ці матеріали відклалися в особистому архівному фонді І. Неймана в Санкт-Петербурзькій філії Інституту сходознавства РАН. На жаль, 30 папок документів І. Неймана, що становлять цей архівний фонд, протягом уже багатьох років залишаються не розібраними, а сам фонд — недоступним для дослідників [20].

Уже з початку 30-х років ХХ століття радянське керівництво почало відмовлятися від політики коренізації, що робило неможливими подальші регіональні народознавчі бібліографічні дослідження.

Таким чином, протягом 20-х — перших років наступного десятиліття в Криму активно проводилися систематизація й облік опублікованих документів із проблеми історії та етнографії кримських етносів. Опубліковані посібники (Г. Абдрахімов) мали вибіркового характеру і не могли надати повного уявлення про репертуар кримського народознавства. Рукописні картотеки (О. Н.-А. Акчокракли, В. Маркова, І. Неймана) фіксували публікації газет і журналів російською, кримськотатарською і німецькою мовами. Сьогодні встановлено лише місцезнаходження бібліографічного зібрання І. Неймана, але допуск до нього обмежений. Велика частина народознавчих бібліографічних проєктів так і залишилася нереалізованою, багато робіт втрачено. Їхній пошук — один із головних напрямів сучасних досліджень, оскільки праці О. Н.-А. Акчокракли, Є. Гопштейна, В. Маркова, І. Неймана та інших учених

дадуть можливість, за умови їхнього виявлення, ширше уявити собі літературу, присвячену народам Криму.

Список використаної літератури

1. *Непомнящий А. А.* Подвижники кримведения / А. А. Непомнящий. — Симферополь : СГТ, 2008. — Т. 2: TAURICA ORIENTALIA. — 600 с. — (Библиография кримведения; вып. 12).
2. *Гопштейн Е. Е.* Библиография библиографических указателей литературы о Крыме / Е. Е. Гопштейн ; О-во по изучению Крыма. — Симферополь : [б. и.], 1930. — 15 с.
3. *Рахим А.* Материалы для библиографии по крымским и литовским татарам / [Абдрахимов Г. Ш.] Рахим А. // Вестник Научного общества татароведения. — 1930. — № 9/10. — С. 194—200.
4. *Ахундов А.* Ноябрь в истории татар и Татарстана / А. Ахундов // Татарстан. — 2002. — № 11. — С. 67.
5. *Татарский энциклопедический словарь* / гл. ред. М. Х. Хасанов ; Ин-т татар. энцикл. АН Республики Татарстан. — Казань, 1999. — С. 463.
6. *Рахим А.* Материалы для библиографии по татароведению / [Абдрахимов Г. Ш.] Рахим А // Труды Дома татарской культуры. — Казань, 1930. — Т. 1 : Очерки по изучению местного края / под ред. С. П. Сингалевича и Р. Ш. Тагирова. — С. 342—395.
7. *Непомнящий А. А.* Востоковедческие исследования в крымской библиографической литературе в XIX — начале XX века / А. А. Непомнящий // Східний світ. — 2002. — № 2. — С. 5—15.
8. *Симоновский В. В.* Очерк библиографической работы в Крыму / В. В. Симоновский ; подгот. Р. И. Ушатая // Историческое наследие Крыма. — 2007. — № 19. — С. 204—207.
9. *Урсу Д. П.* Новые архивные материалы по истории востоковедения в Крыму / Д. П. Урсу // Востоковедный сборник / Таврический экологический ин-т. — Симферополь, 2000. — Вып. 4. — С. 3—19.
10. ДААРК. — Ф. Р-3318, оп. 1, спр. 30.
11. ДААРК. — Ф. Р-21, оп. 6, спр. 2 А.
12. *Непомнящий А. А.* Почему исчез "золотой фонд" крымской библиографии 1920-х — 1930-х годов? / А. А. Непомнящий // Литература та культура Полісся. — Ніжин, 2002. — Вып. 20 : Историчні та культурологічні процеси на Поліссі та Україні (XIX—XX століття). — С. 158—163.
13. *Симоновский В. В.* Очерк библиографической работы в Крыму / В. В. Симоновский // Библиография. — 1929. — № 4. — С. 118—120.
14. *Умирающий быт: Еврейский этнографический музей* // Красная панорама. — 1924. — № 8. — С. 1—2.
15. *Лукин В.* Фонд Еврейского историко-этнографического общества в Центральном государственном историческом архиве Ленинграда / В. Лукин // Исторические судьбы евреев в России и СССР: начало диалога : сб. ст. / отв. ред. И. Крупник. — М., 1992. — С. 245—261.
16. ДААРК. — Ф. П-156, оп. 1, спр. 37, арк. 71—96.
17. *Неизвестная Черная Книга: свидетельства очевидцев о катастрофе советских евреев (1941—1944)* / сост.: И. Альтман, Ш. Краковский. — Иерусалим ; М. : Яд Вашем, 1993. — С. 345—367.
18. *Непомнящий А. А.* Крымская библиография 1920-х — 1930-х гг. / А. А. Непомнящий // Библиография. — 2006. — № 5. — С. 58—64.
19. *Прохоров Д. А.* Караимские общины Крыма в 1920—1930-х годах / Д. А. Прохоров // Историческое наследие Крыма. — 2007. — № 17. — С. 182—198.
20. *Непомнящий А. А.* Неизвестные страницы развития кримведческой библиографии в 1920-е — начале 1930-х гг. / А. А. Непомнящий // Наукова бібліотека: Пріоритети розвитку та перспективи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 24—25 верес. 2004 р.) / Одес. держ. наук. б-ка ім. М. Горького. — Одеса, 2006. — С. 263—272.